

Sreća Perunović
Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Primljeno: 29. 06. 1989.

ETNICITET, NACIJE I NACIONALNE MANJINE U SUVREMENOSTI

SAŽETAK

Jedno od obilježja druge polovine XX stoljeća sačinjavaju društveni procesi neposrednije vezani za nacionalna/etnička pitanja. Oblici u kojima se manifestira »uzburkanost etniciteta«, kako autorica naziva ukupnost tih gibanja, različiti su. To su pojave probuđenih etničkih/nacionalnih zahtjeva; aktiviranje nacionalnih manjina u borbi za očuvanje svog identiteta; pojave etničkih/nacionalnih nesuglasica; priznavanje nacionalnog pitanja od strane službene politike nekih zemalja; formiranje novih nacija; porast utjecaja ideologija s nacionalnim/etničkim programom, itd. Na pitanje odakle pojave pokretanja ili ponovnog isticanja etničkih/nacionalnih principa i društvenog usmjeravanja prema njima, pokušava se sintetizirati globalne elemente kojima je moguće tumačiti pojavu uzburkanosti etniciteta. Ti elementi jesu: atrofiranje univerzalnog morala i otuđenost čovjeka u suvremenom društvu; pojavljivanje prije potisnutih nacionalnih/etničkih manjina i nacija; dugotrajna društveno-ekonomska kriza; jačanje ravnopravnog položaja i samosvojnosti kod dosad potisnutih nacionalnih/etničkih manjina i nacija; val liberalizacije u socijalističkim zemljama i masovna kultura.

Mnoga zbivanja u današnjem svijetu bivaju definirana kategorijama nacije, nacionalnih osjećaja, etniciteta, etničkog i nacionalnog identiteta i sl. To su pojmovi kojima se tumače mnogi društveni procesi i pojave. Osim što je recentni pojam u sociologiji, sociolingvistici, antropologiji itd. neki sve češće ističu etnicitet i kao pravni i ustavni fenomen (18:39). Milton Yinger upotrebio je 1981. novinske naslove da bi ilustrirao dominantnost i važnost etničkih problema današnjice (10:89). Godine 1979. izašla je knjiga s nazivom *Etnički procvat* Erika Allardta (1), koja govori o implikacijama etničkog buđenja u modernom industrijaliziranom društvu. Prema mišljenju L. Gonzalez etnicitet kao koncept sveprisutan je ne samo u društvenim znanostima nego i u javnosti (13:1).

Uzburkanost etniciteta

Uzburkanost etniciteta, da tako nazovemo silne i mnoge društvene procese koji su zatalasali oko etničkih/nacionalnih pitanja, jedna je od karakteristika svijeta u drugoj polovici XX stoljeća. Od šezdesetih godina naovamo u cijelom svijetu događaju se gibanja koja imaju zajedničku karakteristiku da su tzv. etničke provenijencije. Sve su brojnije i izraženije pojave etničkih trvenja, nesuglasica, i otvorenih etničkih sukoba, kao i pojave probuđenih

etničkih (u najširem smislu) zahtjeva, te tako i nacionalnih manjina za priznavanje njihovih osobitosti i prava na zaštitu tih osobitosti. Aktiviranje manjina u suvremenom svijetu u borbi za očuvanje svog identiteta (zbog učestalosti te pojave (Edmond Jouve naziva »eksplozijom manjina« (30:229). »Naprotiv očekivanjima broj nacija i etničkih grupa u XX. stoljeću se multiplirao« (31:27).

Nacionalna i etnička pitanja u nekim zemljama tek dobivaju puno pravo građanstva, te se na razini službene politike u tim sredinama, priznaje da nisu dosad riješena, te se poduzimaju akcije za priznanje ravnopravnosti različitih nacionalnih/etničkih grupa i za stvaranje uvjeta kako bi se za održale njihove posebnosti. Osim toga, problemi potisnutih nacija, etničkih manjina i negiranih nacionalnih manjina sve češće izbijaju u prvi plan i postaju briga i samih pripadnika tih nacija i manjina, ali i predmet rasprava međunarodnih organizacija i društava. Razvijanje međunarodnog prava utemeljenog na humanističkim principima, kao i širenje svijesti o ravnopravnosti svih ljudi bez obzira na rasno, nacionalno ili etničko porijeklo, omogućilo je i niz akcija za zaštitu etničkih/nacionalnih manjina i iniciranje različitih oblika solidarnosti s pripadnicima tih manjina i nacija.

Nije rijetkost da se u suvremenim ideologijama kao bitna komponenta njihovih programa nađe upravo nacionalna dimenzija.

U razvijenijim i bogatijim zemljama ideologije s izraženom nacionalnom komponentom, čini se, izbijaju u prvi plan po broju sljedbenika i po utjecaju što ga počinju imati u političkom životu svojih zemalja.

Također je zanimljiva činjenica da je etničko porijeklo npr. pripadnika američkog društva sve više specifičnost koja se ističe, istražuje i zagovara kao posebnost, te tako dovodi u pitanje prilično čvrsto ukorijenjeno shvaćanje jedinstva američke nacije i procesa *melting-pota* kao optimalnog rješenja za pitanja nacije. Razvoj samosvijesti crnačkog stanovništva, Hispanoamerikanaca, Indijanaca, i uopće stanovništva SAD različitog porijekla, praćeno podrškom progresivnih krugova, također se odrazuje u akcijama za ravnopravnost kao i u istraživanjima korijena njihova porijekla, doseljavanja, povijesti, osobitosti itd.

Zatim, kao posljedica dekolonizacije u zemljama tzv. Trećeg svijeta nastaju pokreti za nacionalnu emancipaciju, za formiranje novih nacija unutar novih država koje prate procesi kulturnog buđenja i preporoda. Suvremenost je na taj način obilježena i formiranjem novih nacija.

Paralelno s tim uzburkanim etničkim procesima porasla je, što je i logično, i pažnja znanosti za pitanja etniciteta koja je posebno naglašena u posljednjih dvadesetak godina. Pogled sociologije na određene društvene pojave, kako ta disciplina uči, ne bi smio gubiti iz vida društvo kao cjelinu, i pojedinačnu pojavu kao što je npr. »uzburkanost etniciteta« ne bi smio uzimati kao pojavu za sebe, odvojenu i izoliranu od društvene cjeline, već kao nit u mreži društvenih odnosa. Stoga analiza zbivanja i pojava koje se uobičajeno obuhvaća pojmovima srodnim etnicitetu, a koje su pojave kao što je rečeno, postale karakteristične za drugu polovicu XX stoljeća, ne mogu zaobići različite veze tih pojava s drugim socijalnim procesima i pojavama.

Kada se postavi pitanje odakle sada okretanje etničkom principu i isticanje etničkih pitanja, odgovore treba tražiti i na individualnoj i na društvenoj razini. Psihologija i srodne discipline daju niz značajnih uvida koji pridonose tumačenju individualnog aspekta tog pitanja. Sociologija, zadržavajući se na društvu kao globalnom fenomenu, ne može ne uzeti u obzir rezul-

tate s aspekta individualne svijesti. Zato se među elementima za tumačenje uzburkanosti etniciteta nalaze i takvi kao što su otuđenost čovjeka u suvremenom društvu i atrofiranje univerzalnog morala. Gledajući iz perspektive društvenih uzroka, to je npr. i val liberalizacije u socijalističkim zemljama, pojava prije postisnutih nacionalnih/etničkih manjina, grupa ili nacija; jačanje ravnopravnog položaja i samosvijesti kod etničkih/nacionalnih manjina, nacija i sl.; društveno-ekonomska kriza u višenacionalnim sredinama i dr. Masovna kultura u većoj mjeri indirektan je pokretač etniciteta, i tek predstoji istraživanje odnosa koji njih međusobno dovodi u vezu.

Pitanje odakle pojave pokretanja ili ponovnog isticanja etničkih problema i društveno usmjeravanje prema tzv. etničkom principu zahtjeva određeni red navođenja elemenata. Međutim, redosljed iznošenja pojedinih elemenata za tumačenje pojave uzburkanosti etniciteta ovdje ne označuje rang važnosti pojedinog od njih. S jedne strane, osobitosti pojedinih socijalnih sredina uvjetuje dominantni faktor u tim procesima u pojedinoj sredini, a s druge strane djelovanje većine faktora isprepleteno je i djeluje istovremeno i međusobno povezano, iako se ponegdje mogu izdvojiti jedan ili dva elementa kao naglašeno utjecajna. Pojedini elementi ilustrirani su primjerima, bez pretenzija na cjelovitost s obzirom na brojnost nacija i nacionalnih/etničkih manjina u svijetu, odnosno s obzirom na brojnost pojedinačnih slučajeva u kojima se zbiva »igra« različitih utjecaja i uzroka.

Atrofiranje univerzalnog morala i otuđenost čovjeka u suvremenom društvu

Nije mali broj suvremenika druge polovice ovog stoljeća kojima je nacija postala čvorišna točka njihova identiteta. Zašto baš nacija, a ne neka druga društvena grupa? Svakako tu treba uzeti u obzir dva momenta. Prvo činjenicu da je nacija oformljena kao država postala najmoćnija društvena grupa, i drugo, nacionalna vezanost ideološki je postavljena kao posebno značajna i vrijedna (28:113); čak i tamo gdje se ne priznaje nacija kao vrijednost po sebi, osjećaj patriotizma i osjećaj za svoju naciju na vrhu je ljestvice vrijednosti.

U suvremenom svijetu, može se konstatirati da je dimenzija nacionalnog/etničkog principa postala jedna od dominantnih u određivanju političkih programa, političkih mjera i političke propagande, gotovo bez razlike u tzv. Istočnom kao i u Zapadnom svijetu. Njujorški *The Times* krajem prošle godine u osvrtu na stanje partija u zapadnim zemljama, objavljuje članak gdje ističe da su »desničarske partije uvijek apelirale na nacionalne osjećaje, a sada to čine i mnoge socijalističke«. Objašnjenje za takvo stanje stvari *The Times* nalazi u »brutalnoj činjenici da je ideja socijalizma mrtva«, naime, »ranije je nacionalnoj ideji jednako uvjerljivo parirala ideja socijalizma ili socijalne demokracije«, koje se sada pokazuju iscrpljene. Kako ističu neki teoretičari (7:32) taj fenomen — usahnuće univerzalnog morala dostiglo je 70-ih godina gotovo fatalan stadij. Ni vrijednosti etatističkog socijalizma kao ni vrijednosti buržuaskog društva ne zadovoljavaju potrebe suvremenog čovjeka. Mladi naraštaji taj nedostatak kao da najdrastičnije osjećaju jer, kako to kaže Denić (7), »vakuomom se ne ide kroz život«. Jedno od rješenja jest traženje sigurnosti u okviru neke društvene grupe. Osjećaj pripadnosti etničkoj zajednici ne samo kao konkretnoj zajednici već i kao nekoj imaginarnoj vrijednosti, donekle zamjenjuje nedostatak tih univerzalnih vrijednosti i na njima zasnovanog osjećaja utemeljenosti kod pojedinca.

Dnevna situacija suvremenog čovjeka jest — tjeskoba. To je odgovor na njegovu gotovo potpunu otuđenost. Potrošačko društvo postalo je ideal-društvo

ovog vremena, a ljudskim bićima kao dominantni cilj postavlja se: što više proizvoditi i trošiti. Čovjekov *milieu* jest društvo konkurencije gdje je u ekonomskoj sferi svako suprostavljen svakome.

Čovjek kao sastavni dio »megamašine« (23) samo je dio stroja-homogenog socijalnog sistema koji se zasniva na totalnoj koordinaciji i gotovo totalnoj kontroli u neprestanom povećanju reda i predvidljivosti. Kako se to često ističe, čovjek je materijalno zbrinut više nego što je ikad bio u povijesti, ali je beživotan i s osjećajem da je »bačen u svijet«, a ne da on stvara taj svijet, a kako kažu psihoanalitičari, onaj tko se ne odnosi aktivno prema svijetu u situaciji je da se potčini nekom autoritetu i njegovim zahtjevima. S obzirom na takvo stanje stvari, »ima zaista manje razloga«, kako veli E. Fromm: »da nas zbuni činjenica što postoji toliko mnogo neurotičnih ljudi, nego fenomen da je većina ljudi relativno zdrava, usprkos brojnim protivnim utjecajima kojima su izloženi (11).«

Osjećanje pripadnosti nekoj društvenoj grupi intezivna je ljudska potreba (28:112). Identifikacija sa svojom nacijom jedan je od oblika u kojem pojedinac traži rješenja za tu potrebu. Identifikacija s nacijom zadovoljava je na određeni način. Osim toga pruža i niz drugih mogućnosti za ispunjavanje »vakuuma«, izražavanjem altruističkih i sličnih impulsa. Uz to, mehanizam identifikacije s nacijom zadovoljava i takve težnje kao što su težnja za prestižem, za moći, za afilijativnošću itd.

Jedan od izlaza za tjeskobnoga/otuđenog čovjeka nalazi se, dakle, u grupnoj identifikaciji s nacijom, nacionalnom/etničkom manjinom i sl. Ona mu, naime, pruža osjećaj važnosti, pa i veličine, jer vrijednosti nacionalne/etničke manjine nacije, projecira na sebe, kao što mu pruža i tako potreban osjećaj smisla i perspektive.

Pojavljivanje ranije potisnutih nacionalnih/etničkih manjina i nacija

Ovdje se može činiti da se za tumačenje koristi ista pojava koja se objašnjava. Međutim, želi se naglasiti, s jedne strane, situacija koja postoji: da postavljanje na dnevni red pitanja pojedine nacije ili nacionalne/etničke manjine izaziva pojavu te vrste pitanja i kod drugih takvih zajednica. To je karakteristično i za one sredine za koje se smatralo ili koje su sebe smatrale »nacionalno/etnički neproblematičnima«. S druge strane, ovaj element ukazuje na razlog društvenog usmjeravanja prema tzv. etničkom principu. Tamo gdje se »bude« nacije, nacionalne/etničke manjine, i društvo mora na ovaj ili onaj način reagirati na te pojave tj. prisiljeno je na »etičku orijentiranost«.

U SAD karakterističan je pomak od nazora o *melting-potu* kao »sredstvu za pravljenje američke nacije« prema osobitostima pojedinih etničkih grupa. Danas se naivnima nazivaju vizije lonca za taljenje kao simbola liberalizma. Sjedinjenih država, lonca koji bi omogućavao da rase, religije ili nacionalno porijeklo ne budu barijere za društvenu mobilnost pojedinca (20:102). »Sve do prije 20-ak godina asimilacija u 'glavnu struju' bila je ideološki forsirana kao neophodna za društveni i ekonomski uspjeh« (8:102). Sve više se traže korijeni i porijekla, te ističu uže etničke osobitosti.

Dobar dio istraživanja u SAD odnosi se, na donedavno, gotovo potpuno društveno marginalizirane etničke grupe. Istražuju se etnosi i etnički procesi među Indijancima u Sjeveroameričkim prerijama (22:193) s naglaskom na povijesnim, lingvističkim i arheološkim aspektima. Zatim, velika skupina tema iz »etničke problematike« jesu teme o crncima kao etničkoj grupi (13:10).

Noviji tekstovi donijeli su obrat u terminologiji koja se primjenjuje uz ta pitanja. Ono što je nekada uvrštavano u rasne teorije, pitanje »crne kulture«, »crnaštva« i sl. sve se češće, valja reći ponekad i zbog mode, promišlja u kategorijama etniciteta. Istina, prema nekim mišljenjima, to je više eufemizam s obzirom na realni položaj crnaca u odnosu na američku većinu (8). Istražuju se pitanja crnačke kulture, ali i ekonomskoga i političkog položaja crnaca u Sjedinjenim Državama. U okviru kulturološkog pristupa, obuhvaćaju se sadržaji kao što je značenje plesa u naglašavanju osjećaja identiteta za crne Amerikance (16:427); analiziraju se sadržaji kratkih priča u dužem vremenskom periodu s obzirom na naglašavanje kulturnoga i rasnog identiteta, te osjećaj ponosa i samorespekta kod crnaca i crnačkih zajednica (24:228) i slično.

Kanađani su, upravo nasuprot američkom *melting-potu*, isticali svoj »mozaik«. U nekim interpretacijama, za razliku od »lonca za taljenje« koji favorizira brzu imigrantsku asimilaciju i eliminira etničke razlike, kanadski »etnički mozaik« dopušta opstanak etničkih kultura svake grupe koja se integrira ali ne i asimilira u šire društvo. U novije vrijeme, uz podržavanje etničkih pluralizama, susreću se mišljenja da ta diferencija može biti samo retorička.

Ni SSSR, nije izuzetak u procesima »etničkih bura« tj. u jačanju etničkih nacionalnih samosvijesti pa i pokreti zasnovani na traženju nacionalnih/etničkih prava dnevna su događanja u zemlji koja je predugo potiskivala osjećanja te vrste pripadnosti. Takvo stanje stvari odrazuje se djelomično i u znatnosti — u radovima s područja etniciteta. Mnoga istraživanja vezana su za pitanja o biti nacije, etnosa, o odnosima između etničkog i društvenog, kako ističu Bromlej i Tabolina (6:4); obrađuju se pitanja terminologije na području etniciteta (6), ali takva kao što je utjecaj urbanizacije na procese etničke evolucije i promjena (1) ili »tradicionalne etničke okoline« kao okruženja i pretpostavke za život koje determiniraju, uz mnoge druge, tradicionalnu kulturu (14); provode se i terenska istraživanja u različitim republikama i područjima Sovjetskog Saveza (6); s naglaskom na etničkom/nacionalnom aspektu.

U SSSR-u koji ima više od 100 etničkih grupa njih 22 imaju više od milijun pripadnika: Ukrajinaca npr. ima 42 milijuna, Kazaha 7 milijuna, Tatara 6 milijuna kao i Armenaca, Gruzijaca 4 milijuna itd. Premda nemiri zbog nacionalnih i nacionalističkih povoda nisu nešto sasvim novo za SSSR, ipak se od događaja u Nagorno-Karabahskoj autonomnoj oblasti govori kako je Karabah »digao na noge« sve koji osjećaju obavezu i odgovornost da sudjeluju u rješavanju nacionalnog pitanja i u drugim sredinama. Danas Sovjetski savez karakterizira učestalo manifestiranje nacionalnih zahtjeva i to nerijetko preko demonstracija i sličnih oblika izražavanja bunta. Tako stižu vijesti o pobunama i protestima ne samo iz Azerbajdžana i Armenije, već i iz Kirgizije, Kazahstana, od Tatara, iz pribaltičkih republika, iz Gruzije, itd. Odjednom se u daleko većem broju i učestalije na društvenoj sceni pojavljuju nacije/nacionalne manjine koje su prije bile potisnute i nastupaju kao subjekti određujući se prvenstveno nacionalno.

Dok su u SSSR-u ti procesi povezani s općom atmosferom perestrojke, jer »pojavljivanje« nacionalnih manjina/nacija indirektno omogućuje samo društvo, točnije, politički vrh putem liberalizacije, primjeri »pojavljivanja« nacionalnih manjina u nekim drugim zemljama, da spomenemo samo tursku i makedonsku manjinu u Grčkoj, daleko su drastičniji. Član 45 Lozanskog ugovora, u intepretaciji grčkih vlasti, omogućio je grčkom vrhovnom sudu da donese odluke o zabrani upotrebe turskog imena »u nazivima saveza i društava pripadnika muslimanske manjine koji žive u sjeveroistočnoj Grčkoj«. To je bio povod velikim protestima i incidentima u godini 1988. u zapadnoj

Trakiji, gdje su pripadnici turske manjine isticali: »Mi smo turski muslimani. Došao je čas da odgovorimo onima koj kažu da ne postoje Turci u Trakiji. Mi smo spremni kao vojska...« »Etnička bura« ovdje se pojavljuje kao direktna pobuna zbog negiranja nacionalnog imena i negiranja nacionalne manjine uopće.

Različita po obliku a ipak jednako dramatična po karakteru je i pojava »prisjećanja svog porijekla« Mađara, Srba, Hrvata i Njemaca u Rumunjskoj, koje je dnevna politika surovo podsjetila odakle su, tako da u velikom broju prelaze granicu tražeći spas kod matičnog naroda, naročito rumunjski Mađari. Zbog dramatičnosti aktualne situacije u toj zemlji, potrebno je navesti nešto više detalja. U Rumunjskoj od 23 milijuna stanovnika 10,9% pripada raznim nacionalnostima; najviše je Mađara 7,7%, Njemaca 1,5%, a zatim Srba, Hrvata, Ukrajinaca, Rusina i Bugara. Dok je godine 1930. u Rumunjskoj živjelo oko 45.000 Srba i oko 12.000 Hrvata, prema podacima popisa iz 1979. Srba je bilo 34.037, Hrvata 7.617 i 707 Slovenaca. Taj se broj neprestano smanjuje kao i broj ostalih manjina u toj zemlji, a posebice od uvođenja »deruralizacije«. Ona je uzrokovala veliko iseljavanje i bijeg iz Rumunjske. Za šefa rumunjske države i partije svi oni koji napuštaju svoju domovinu jesu »kukolj u žitu«. Od 13. kongresa KP Rumunjske (studeni 1984) u toj zemlji »jednom zauvijek je riješeno nacionalno pitanje« tezom predsjednika Ceaușescau o »nepostojanju nacionalnog pitanja u Rumunjskoj«, jer je to riješeno »na osnovama marksizma i lenjinizma i na principima naučnog socijalizma«, osiguravši punu jednakost prava svim građanima zemlje.

Rumunjski način »rješavanja« nacionalnog pitanja izazvao je reagiranje matičnih zemalja pripadnika nacionalnih manjina. SR Njemačka je 1983. sklopila ugovor o godišnjem iseljavanju određenog broja (12.000) rumunjskih Njemaca (prema popisu iz 1977. ima ih 359.000 — v. 27: 21) uz nadoknadu (8.000 DM po osobi u 1987), pa se govori kako »Njemačka otkupljuje svoje sunarodnjake«. Mađarska je godine 1977. na zasjedanju Kess u Beču pokrenula pitanje o položaju nacionalnih manjina u Evropi posebno ističući probleme Transilvanije i neprestano upozoravajući na ugroženost nacionalne manjine u Rumunjskoj. Politika preoravanja sela buldožerima, koja se naziva deruralizacijom, nanosi teške udarce svim nacionalnim manjinama u Rumunjskoj. Službeno objašnjenje tog procesa koji na drastičan način ističe problem manjina, objašnjava se sa dva glavna cilja: osigurati maksimalno korištenje plodnog tla i seosko stanovništvo priviknuti na gradski način života kako bi se time napravio veliki korak prema stvaranju suvremene visokocivilizirane zajednice. To ima katastrofalne posljedice za manjine jer je uništavanje sela zamišljeno tako da se pripadnici pojedine nacionalne manjine razmjestu po gradovima tako što će stanovnici jednog sela biti raspoređeni u više gradova gdje je dominantno rumunjsko stanovništvo. Jasno je da je takav put unapređenja sela i društva direktni atak na egzistenciju svake nacionalne manjine u Rumunjskoj; u tim uvjetima one će brzo nestati, naročito kad se upotrebe i druge metode kao što je ona s kojom je upoznata svjetska javnost preko slučaja mlade majke kojoj je odmah nakon porođaja predan spisak imena za novorođenče na kojem bijahu precrtana mađarska imena. Prema manjinama primjenjuje se metoda braka po direktivi. Pripadnike manjina prisiljava se na sklapanje mješovitih brakova u kojima je jedan partner Rumunj. I u oblasti školovanja postavljaju se restriktivne mjere za obrazovanje na materinjem jeziku.

Etnička uzburkanost zahvatila je, dakle, i zemlje koje su sebe određivale ili još uvijek određuju etnički/nacionalno neproblematičnima, s tim što se u

pojedinicima od njih na to određenje surovo »brani« sve žešćim potiskivanjem nacionalnih osjećanja do istrebljenja nacionalnih manjina, dok se kod drugih »buđenje« etničkih osjećanja manje-više odvija kao legitimno pravo u društvu gdje postoje etničke različitosti.

Dugotrajna društveno-ekonomska kriza

Nemoguće je, kako se to često i s pravom ističe, imati dugotrajnu društveno-ekonomsku krizu u višenacionalnoj zajednici, a da se to ne manifestira i kao međunacionalna sukobljenost, a to podrazumijeva »buđenje etničkog principa« u društvu koje poprima oblike nacionalizma.

Ideologija daje interpretativni okvir konfliktima (12: 334). Stanje u ekonomskoj bazi društva reflektira se na napetosti unutar određenog društva, pa tako i na latentne napetosti u njemu. U dugotrajnoj ekonomskoj krizi zaoštravaju se postojeće napetosti i izbijaju one latentne. S krizom problemi i na individualnom i na društvenom planu dobivaju veće dimenzije, a mogućnosti se za uspješno rješavanje sužavaju. Konflikti koji se neminovno javljaju, bez obzira na svoj stvarni uzrok, lako poprimaju ruho nacionalno/etničkih sukoba ukoliko ih ideologija na taj način instrumentalizira. Udio je ideologije presudan; ona formira i prirodu konflikata i njegovu funkciju, kao što može biti odlučujuća i u tome hoće li se uopće neki latentni sukob interesa društvenih grupa transformirati u društveni konflikt ili neće (12: XXXV). Etnicitet *per se* može postati puko sredstvo političkih lidera (13: 10).

Društvena frustracija koju kriza proizvodi mora biti negdje usmjerena da bi sistem mogao potrajati. U višenacionalnoj zajednici koju obilježava dugotrajna društveno-ekonomska kriza gotovo je neminovnan konflikt u obliku međunacionalnih sukoba. Naime, ekonomska neuspješnost sa svim ostalim konzekvencijama za određeno društvo, efikasno se ideološki transformira u neprijateljstvo prema drugoj nacionalno/etnički različitoj društvenoj grupi. Pretpostavka je za tok transformacije te vrste buđenje »etničkog principa« u konkretnom društvu. Dok se u ostalim elementima za tumačenje svojevrsne dominacije etničkih principa u suvremenosti vežu osjećaji nacionalne/etničke pripadnosti, koje istina uvijek mogu imati svoj protupolnacionalizam (kao isključivost spram pripadnika drugih nacija, nacionalnih/etničkih manjina), dotle se dominacija etničkog principa u uvjetima društveno-ekonomske krize prvenstveno javlja u obliku nacionalizma i rasizma. U Njemačkoj, kako to ističe Goati, prihvaćanje nacionalističke ideologije od strane dijela članova radničkih partija predstavljalo je utočište od neriješenih društveno-ekonomskih problema (12).

Društvena frustracija, kako je istaknuto, usmjerava se tamo kamo je to usmjeravanje najlakše postići, a gdje su rezultati efikasni s aspekta prikrivanja pravih uzroka društvene krize: izabiru se pripadnici druge nacije, etničke/nacionalne manjine i sl. kao izvor svih nevolja. »Politokratski slojevi svakako koriste, i prema potrebi 'izvode' nacionalizam kako bi, pod izgledom nacionalnih interesa, sebi obezbjedili monopolske moći, ili nacionalizam drugih okrivili za sve nedaće« (17: 93). Ili, kako to kaže B. Horvat, ekonomska i politička kriza neposredno vode u nacionalizam, odnosno, situacija masovnih neuroza nastalih kao rezultat kriza, gladi, rata, manipulacije, pogoduje širenju iracionalnih ideologija (12: 216) kakav je nacionalizam.

Buđenje etniciteta, tako, ima i svoju drugu stranu. To nije samo osvješćivanje u pogledu svoga etničkog pripadanja, porijekla i prava na samosvojnost,

već i korištenje elemenata iz te »sfere« za političke interese pa čak i oružane sukobe. Etnicitet je, kako kaže N. L. Gonzalez (13: 9) postao jedan od najvažnijih mehanizama s kojim ljudi i njihove vlade mogu manipulirati jedni drugima, ali i s drugim narodima ili etnički/nacionalnim manjinama u kompleksnim društvima kakva su danas.

Važno je, međutim, naglasiti da za međunacionalni konflikt nije neophodno da postoje realni, suprotstavljeni interesi iz društveno-ekonomske sfere između različitih nacija, nacionalnih/etničkih manjina. Analiza fašizma (12: 337) kod W. Reicha pokazuje da konflikti mogu rezultirati i iz samo iracionalnih osjećaja čitavih društvenih grupa. Ideologija osim što stvarne konflikte »prevodi« u međunacionalnu sukobljenost, kada joj je to potrebno, isto je tako sposobna da proizvede konflikt između etnički/nacionalno različitih grupa i kad nema realno suprotstavljenih i međusobno isključujućih ciljeva tih društvenih grupa. Drugim riječima, u uvjetima društvene krize i sukobljenosti ekonomskih interesa ideologija poseže za kategorijama etniciteta da bi formirala okvir za interpretaciju krize i konflikata; kao što zbog potrebe oslobađanja napetosti u svojoj sredini koje su se nataložile društveno-ekonomskom krizom može posegnuti za konstituiranjem međunacionalnog konflikta i bez postojanja rivalstva ciljeva između nacionalnih/etničkih manjina, nacija, grupa itd.

Jačanje ravnopravnog položaja i samosvijesti nacionalnih/etničkih manjina, nacija i šira društvena solidarnost

Jačanje ravnopravnog položaja i samosvijesti u etničkih/nacionalnih manjina u XX stoljeću zbiva se u sklopu širih društvenih procesa, te ona jače ili slabije daju obilježje i aktivnosti nacionalnih grupa. Procesi liberalizacije, demokratizacije i šire društvene solidarnosti koje na neki način ističe suvremenost, nalaze svoj odraz i u oblicima i u ciljevima djelovanja etničkih/nacionalnih manjina.

Porast samosvijesti američkih crnaca s obzirom na njihovu etničku posebnost, usko povezanu s porastom obrazovanja unutar te društvene grupacije i socijalnom promocijom njenih pojedinaca, sve češće dovodi pred američku javnost pitanja etniciteta i prava pojedinih etničkih i grupa unutar SAD.

Ekonomski i politički položaj crnaca, dio je recentnog pristupa etnicitetu u Sjedinjenim Američkim Državama. Suvremeni pogled na američku naciju više ne može zanemariti etničke različitosti unutar nje; različitosti koje su etničke ali koje se ogledaju, ponekad u drastičnom obliku, u različitim sferama društvenog života. Posebno su osjetljiva pitanja udjela crnih predstavnika u vladi i vladinim tijelima na lokalnim i nacionalnom nivou (21: 9).

Danas je nezamisliv politički život SAD iz kojeg su isključeni crnci, a ipak još 1964. u političkom aparatu te zemlje bilo je samo 103 crna predstavnika, u odnosu na sadašnjih 6 000 i npr. mogućnost da Douglas Wilder postane prvi crnac-guvernerv u povijesti SAD, i to u južnjačkoj, tradicionalno konzervativnoj Virginiji. Međutim, primjer nedavnih izbora za gradonačelnika Chicaga, koji su protekli u opasno napetoj atmosferi opredjeljivanja na osnovi boje kože, pokazuje da još ni izdaleka nisu prevladane prepreke sagrađene na etničkim predrasudama. Sjedinjene Države suočavaju se, tako, s »probudanim« etničkim grupama i pitanjem etniciteta u najraznovrsnijim oblicima njegova pojavljivanja, kao rezultatom raznih utjecaja između kojih nisu najmanje važni jačanje ravnopravnog položaja etničkih grupa i jačanje njihove samosvi-

jesti, te podrška i potpora progresivnih dijelova društva njihovim etničkim pravima i zahtjevima.

Danas se zbivaju, na prvi pogled paradoksalne stvari u sferi etniciteta kada se u nekim akcijama nacionalnih manjina npr. nacionalnost stavlja u drugi plan kako bi se ostvario nacionalni interes. Tako se događa da se transnacionalno povezuju nacionalne manjine različitih država kako bi se borile za osiguranje svojih prava manjina na nacionalnu kulturu. U Trstu su se, tako, 1988. sastali predstavnici slovenske manjine u Italiji i talijanske u Jugoslaviji kako bi osmislili zajedničko djelovanje koje bi pridonjelo poboljšanju situacije u kojoj su manjine u svemu, posebice na polju kulture, a u odnosu na državu zakinute jer, kako je tamo izneseno: »države su kao slonovi, i ne primijete kad zgaze male miševе«. Dakako, ovakav skup, kao i sama ideja, moguće je zahvaljujući društvenoj atmosferi i realnom položaju tih manjina u kojima je moguće da se manifestira i gdje se manifestira njihova samosvijest. Skupovi ovakve vrste ističu pitanje nacionalnih manjina, od njih samih, na sasvim nov način. Manjine se ne zatvaraju u okvir nacionalnog principa. Da bi čuvale nacionalni princip, one potežu za novim postupcima. Dolazi do transnacionalnog povezivanja, tj. nacionalnost ide u drugi plan, a presudan je interes da se osiguraju uvjeti koji će im omogućiti da se održe u svojoj posebnosti. Država se pokazuje kao imalac moći koji je uvelikoj mjeri presudan u tome hoće li se manjina održati u svojoj osebnosti ili neće, pa se povezivanje ostvaruje između različitih nacionalnih manjina, ali je usmjereno prema državi, odnosno državama. Pokazuje se da su u nekim elementima manjine međusobno bliskije po svom položaju i u borbi za kulturnu osebnost, nego svaka od njih sa »svojom državom«. Zajednička im je usmjerenost protiv moći kojom bi država(e) mogla(e) ugasiti njihovu posebnost, pa time i sam opstanak. Manjine ovim postupkom ističu da se pitanje nacionalnih manjina može promatrati s aspekta njih samih tako što će ih povezivati zajednički interes i zajednička akcija za održanjem, a ne nacionalna podudarnost.

Uzburkanost etniciteta u suvremenosti pridonose i procesima u zemljama tzv. Trećeg svijeta. To su procesi povezani s oslobodilačkim pokretima i dekolonizacijom zemalja Afrike, Azije i Južne Amerike. Formiranje novih zemalja u tek oslobođenim državama na tlu tih kontinenata vezano je uz formiranje mladih nacija kao izraz oslobođenja naroda, te oblikovanja i jačanja njihove samosvojnosti. Pokreti za političku emancipaciju praćeni su procesima nacionalnog i kulturnog buđenja i jačanja etničke/nacionalne samosvijesti kao i stvaranjem institucija koje jamče nacionalni/etnički identitet. Stvaranje novih država, odnosno utvrđivanje granica i karakteristika država odvija se u vezi s osebnosti naroda tih država koji oblikuju nacije. Pokazalo se da dvije velike teorije nastale na tlu Afrike, a koje su imale biti odgovor na zamršeno pitanje osebnosti Afrikanaca u suvremenim uvjetima, nisu našle veliki broj sljedbenika. Niti pokret crnaštva iz 30-ih godina ovog stoljeća s Aime Césaireom i Leopoldom Senghorom kao svojim osnivačima, niti teorija »African Personality« iz 60-ih godina sa svojim prvim teoretičarom Kwameom Nkrumahom nisu mogle sa svojim globalnim vizijama Afrikanaca do kraja zamijeniti potrebu za užim identitetom. U mnogim zemljama Afrike snažni su upravo pokreti za oblikovanjem vlastite nacije u okviru jedne države. Tako »Treći svijet« donosi jedno obilježje suvremenosti — nastajanje novih nacija.

Suvremenost je u »svijet etniciteta« donijela jedan specifičan vid solidarnosti. Različiti oblici pomoći Romima u SR Njemačkoj, organizirani kroz samostalno građanske inicijative jedan je takav primjer. U pokretačkoj jezgri za oblikovanje sistema pomoći našli su se »zeleni«, socijaldemokrati i karita-

tivne organizacije evangelističke i katoličke crkve. Njihova aktivnost posebno je usmjerena da se spriječi protjerivanje Roma kao i pogromsko pisanje dijela štampe. Osim toga pristalice novog vida solidarnosti bore se za legalizaciju boravka Roma u SR Njemačkoj i njihovo uključivanje u društveni život te sredine kao punopravnih građana. Najnovija inicijativa solidarnosti zabilježena je u Kölnu gdje je naišla i na podršku gradske uprave. Radi se o tome da je stotinjak zapadnonjemačkih obitelji ušlo u »kumstvo« s isto tolikim brojem romskih porodica. Zapadnonjemački »kumovi« pomažu oko školovanja romske djece, a preuzeli su na sebe i brigu oko odnosa romskih prijatelja s vlastima i u osiguranju zdravstvene zaštite. Dakle, radi se o pripravnosti jednog dijela pripadnika »velike« nacije da se angažira za dobrobit pripadnika etničke grupe koja je realno u položaju građana nižeg reda ali ne samo izjašnjavanjem ili nekom drugom verbalnom podrškom, već konkretnim zaduženjima u odnosu na vlast i u sferi najvitalnijih pitanja za pojedinca i njegovu obitelj.

Val liberalizacije u socijalističkim zemljama

Relativno jaki val liberalizacije, u odnosu na ranija razdoblja, koji je zahvatio neke zemlje tzv. realnog socijalizma, svoj odraz nalazi i u povećanom zanimanju za pitanja nacija i etniciteta koja prvi put, nakon Lenjina, dobivaju dignitet legitimnih pitanja o kojima je moguće raspravljati i koje je moguće postavljati na dnevni red politike i u formi zahtjeva, traženja i tome slično. Zasad su procesi liberalizacije vidljiviji u SSSR-u i Mađarskoj nego u ostalom dijelu lagersa, pa ne čudi što se i pitanja etniciteta postavljaju na gotovo drastično različit način. Neusporedive su po temeljnim principima koja uređuju položaj nacionalnih manjina, situacije npr. u Bugarskoj i Rumunjskoj u odnosu na situaciju u Sovjetskom Savezu i Mađarskoj.

U Mađarskoj npr. došlo se do izrade Zakona o nacionalnim manjinama kojeg u toj zemlji nema, kako piše *Magyar Nemzet* još od 1878. (premda u nekim županijama kao što je Baranja npr. postoje odredbe koje reguliraju položaj i prava nacionalnih manjina na teritoriji te određene županije) i, naravno, ne negira se postojanje nacionalnih manjina. Razlike u službeno priznatom broju pripadnika pojedine nacionalne/etničke manjine s obzirom na izvor podataka, međutim, pokazuju da to polje još uvijek zahtijeva daljnju pažnju. Broj Hrvata, Srba i Slovenaca, npr. prema popisu iz 1980. iznosi 27000, a svih »manjinaca« 84.000 ili 0,8% od ukupnog broja stanovništva na osnovi izjašnjavanja o materinjem jeziku. Sam centralni statistički ured napravio je dodatno ispitivanje u suradnji s lokalnim savjetom u 506 sela. Pokazalo se da broj pripadnika svih nacionalnih manjina iznosi 300—320.000 ili 3% od ukupnog stanovništva (4: 18). Unutar toga »priznaje« se 47 000 Južnih Slavena, što je još uvijek daleko ispod procjene (koja se kadikad i službeno objavljuje) od oko 90—100.000 Hrvata, Srba i Slovenaca u toj zemlji.

SSSR je prošao različite faze: nakon razdoblja Staljinovih okrutnih »po-teza perom« koji su uništavali cijele nacionalne manjine i koji su sve pripadnike nacionalnih manjina pretvarale u građane drugog reda u odnosu na Ruse i veliku sovjetsku naciju; nakon Brežnjevljeve politike koja je borbe za nacionalna prava trpala u zatvor, preko vremena Andropova, koji je prvi priznao da u Sovjetskom Savezu nacionalno pitanje nije »zauvijek riješeno«, stiglo je vrijeme perestrojke u kojoj Gorbačov otvoreno priznaje propuste na tom planu. Perestrojka je donijela popuštanje u mnogim vidovima ideološke krutosti, a atmosfera oslobađanja od ideoloških i drugih kulturnih ograničenja, omogu-

čija je i slobodan govor o pitanjima etniciteta, pa onda i postavljanja nekih zahtjeva za prava nacionalnih manjina. Negdje su to zahtjevi za administrativnim potezima i pravnim reguliranjem, ali često uzimaju i oblik demonstracija i sličnih protestiranja.

Prvi dio godine 1989. obilježile su demonstracije u Gruziji; tisuće Gruzijaca demonstrirale su zbog ispuštanja iz republičkog ustava odredbe o gruzijskom kao službenom jeziku u republici. Godine 1986. bila je krvava nacionalistička pobuna u Kazahstanu, a 1987. zbio se niz demonstracija u Letoniji, Litvi i Estoniji. Godine 1988. zbile su se u Sovjetskom Savezu vjerojatno najveće demonstracije na »nacionalnoj osnovi« u Armeniji i Azerbajdžanu, u kojima je sudjelovalo, prema nekim procjenama, više od 200.000 demonstranata. Zato nije čudo što se ovaj element za tumačenje odakle okretanja etničkom principu — val liberalizacije — djelotvorno može zloupotrebiti ukoliko se procesi zanimanja za nacionalna pitanja poistovjete s nacionalističkim ispadima i s krvoprolićima kojima su direktni krivci nacionalizmi. Na taj »okrenuti« način, tumačenje jedne pojave može postati kontraargument za procese kao što je liberalizacija i demokracija.

Naime, procesi liberalizacije omogućili su legitimnost pitanja etniciteta u socijalizmu. Različiti su uzroci da se ponekad odabiru nasilni putovi za rješavanje tih pitanja, ali je činjenica da je zatumljivanje, potiskivanje i zabrana postavljanja pitanja o etnicitetu u prošlosti, kao i »uzgoj« autoritarne svijesti u stanovništvu, te postojanje temelja za stvaranje i održavanje predrasuda, njihovi sastavni dijelovi.

Liberalizacija sama po sebi nije uzrokom krvavih obračuna kad se postavljaju pitanja o nacijama i nacionalnim manjinama, ali društvena otvorenost koju liberalizacija nosi, može se tako pogrešno vidjeti i protumačiti, ukoliko se (prethodno) stanje prisilne zatumljenosti nacionalnih osjećaja i pod prijetnjom sile i zabrane iskazivanja zahtjeva koja se odnose na položaj i održanje nacionalne manjine, tumači kao mir u kojim nema nacionalnih problema, a zapravo se radi o situaciji koja bi s vremenom rezultirala ili nestankom nacionalnih manjina u tom umjetnom negiranju, pa zato i nasilnom nestajanju, ili, pak, eksplozijom nemira još većih razmjera nego u vremenima liberalizacije.

Postupno kretanje društava prema demokratizaciji i oslobađanje društva od najrazličitijih stega na polju nacionalnih/etničkih pitanja ogleda se, ne u oslobađanju nasilja, već u procesima poštivanja etničkih/nacionalnih osobitosti. U Sovjetskom Savezu to se može vidjeti na nekoliko polja. Armenci u Karabahu, npr. sada mogu gledati TV-program armenske televizije, što je godinama bilo nedostižno, nemoguće i neizvodljivo. U Kirgiziji, srednjoazijskoj sovjetskoj republici koja ima više od 4 milijuna stanovnika koji su pripadnici gotovo 80 naroda i narodnosti SSSR-a, u 1988. stavljen je na javnu raspravu prijedlog dokumenta o dvojezičnoj obvezi za stanovništvo. Ni Rusi ni pripadnici drugih naroda i nacionalnih manjina u Kirgiziji ne znaju kirgiški, kao što, s druge strane, Kirgizi, posebno u seoskim područjima, ne znaju ruski. Zato je stigao prijedlog da se od vrtića uči i nacionalni i ruski jezik, a za odrasle bi se organizirali i besplatni tečajevi. To je potez koji neki nazivaju jezičnom prestrojkom, a značajan je i po formi jer prije nije bila poznata metoda da se stavi na javnu raspravu prijedlog dokumenta koji se tek ima usvojiti.

Uz to, već desetak godina prvi sekretari republičkih partija pripadnici su naroda koji čine većinu u toj republici (ali su svi njihovi zamjenici u pravilu, Rusi). Rasprave o ravnopravnosti jezika u Sovjetskom Savezu otvaraju se na

plenumima pisaca SSSR-a. Vode se polemike s oštrim prigovorima o gašenju bjeloruskih i ukrajinskih škola, pa pisci tako ističu da je 1981. bilo devet škola na bjeloruskom, a 1987. samo pet, dok istovremeno postoje engleske, francuske, španjolske... škole, i izražavaju svoju zabrinutost zbog velikog broja mladih koji ulaze u život ne znajući svoj materinji jezik. Ipak, treba reći, nastava se drži na jezicima 39 naroda, a svaka republika ima drugi TV program na jeziku narodnosti.

Prema podacima koje navodi Guboglo (15: 147) oko 50 milijuna ljudi ili gotovo petina stanovništva u SSSR-u »živi izvan granica njihove nacionalne formacije« (od toga su 33,6% Armenci, a Rusa u toj skupini ima 17,4%). Intenzivno je zato narasla potreba da se uči jezik nacije određene republike; nedostatke lingvističkog pluralizma, prema autorovu mišljenju, treba prevladati istraživanjem osnovnih tipova razvoja dvojezičnosti u etnički drukčijoj okolini. Tako se manifestiraju efekti liberalizacije na polju etničkih pitanja. Međutim, nacionalno pitanje, odnosno pitanja etniciteta, kako smo ih ovdje označili, mogu biti i kamen na kojem će se spotaći procesi liberalizacije. Uvijek prijeti opasnost da nacionalističke tenzije prouzrokuju zloupotrebe tih procesa, s jedne strane, a s druge, privredna liberalizacija kao da traži poštivanje nekih drugih principa na račun nacionalnih manjina i zahtijeva da se promijene neka načela koja su vodila računa o manjini, npr. načelo povlastica na teritorijalnoj osnovi i sl.

To sve ukazuje kako je čak i u uvjetima liberalizacije i dobre volje da se realizira puna ravnopravnost etničkih/nacionalnih manjina još mnogo teškoća vezano za dosljedno priznavanje, poštivanje i očuvanje nacionalnih/etničkih manjina i nacija.

Masovna kultura

U elemente koji pridonose orijentaciji prema etničkom principu, čini se neizostavnim ubrojiti tzv. masovnu kulturu. Ona je i dosad vladala svjetskim prostorima, a i danas je gotovo sve prisutna, iako je zadnjih desetljeća, prema analizama, njena moć opala, barem kod dijela ljudi.

»Pojam masovne kulture, u skladu s najšire prihvaćenim značenjem, odnosi se na pojave suvremenog prenošenja identičnih ili analognih sadržaja koji teku iz malobrojnih izvora ka velikim masama primalaca kao i na jednoobrazne forme zabavne, zabavljачke djelatnosti velikih masa ljudi (19: 102)«.

Čini se paradoksalnim da se masovnu kulturu veže uz tako specifičnu pojavu kao što je pojedina nacionalna manjina, nacija ili sl. Ta veza i jest na negativan način: jednoznačnost i jednoličnost masovne kulture, koja zaista izaziva potrebu za posebnim kulturama, onima koje su vezane i žive uz etničke zajednice.

Jednoznačnost masovne kulture neadekvatna je karakteru kulture kao polju duha — u načelu neadekvatno je karakteru kulture. Logično je da se javlja protureakcija — u vidu orijentacije prema individualnosti koja jedan svoj oblik nalazi i u etničkom principu.

Specifičnosti pojedinih etničkih grupa pa tako i nacionalnih/etničkih manjina dragocjeni su izvori posebnosti i toga su svjesni svi koji znaju da je originalnost uvjet za stvaralaštvo. Dakako da se tu ne misli, ili ne misli isključivo, na folklorne elemente, već i na specifičnosti koje mogu biti i stil omladinskog radija npr. ili slično.

Zaključne napomene

Suprotno očekivanjima liberalne misli na Zapadu, kao i zastupnika teorije socijalističke nacije na Istoku, u suvremenosti su ojačale, a ne oslabile tendencije u društvenim procesima koje pokreću etnički principi. Niti je bogatstvo društva i poboljšanje uvjeta života, s jedne strane, učinilo irelevantnim nacionalne/etničke osjećaje, niti ih je, s druge strane, stvaranje socijalističke nacije ili internacionalizma moglo nadoknaditi. Može se reći da su ih čak unekoliko potaknuli i omogućili. S jedne strane, omogućeno je jačanje ravnopravnosti položaja i samosvjesti etničkih/nacionalnih manjina u uvjetima bogatog i na demokratskim načelima utemeljenog društva, i s druge strane, uzdizanje socijalističke nacije, objektivno je značilo njegovanje kulta nacije uopće. To obilježje suvremenosti samo je djelomično u suprotnosti s tendencijama prema integriranju i povezivanju koje dominiraju, barem u Evropi, kao poželjan cilj koji se već postepeno ostvaruje da bi 1992. završio u evropskoj uniji. S jedne strane, procesi daljnje liberalizacije i individualizacije u povezanosti s porastom društvenog bogatstva, potiču uspostavljanje osobitosti u društvu, pa dosljedno tome i etničke različitosti, a s druge strane, nove integracije zasnivaju se na poštivanju osobitosti svojih dijelova tako da se čuva princip posebnosti kao bogatstvo novih integriranih cjelina.

LITERATURA

1. Abbasov, A. A. »Urbanisation and Features of Development of the Urban Environment in Azerbaijan«, 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Zagreb, 24—31. VII. 1988.
2. Allardt, Erik. *Ethnic Revival. Implications of the Ethnic Revival in Modern Industrialized Society*. Helsinki, 1979.
3. Amin, Samir. »O začecima fenomena nacije i njegovim dubljim korijenima«, *Sveske*, Sarajevo, VI/1988, br. 22—23, str. 28—31.
4. Arday, L.; Hlavic, G. *Ethnic Groups in Contemporary Hungary. Budapest, Society for Dissemination of Scientific Knowledge, Council for Nationalities*, 1988.
5. Бромлей, Ю. В. *Этносоциальные процессы: Теория, история, современность*. Москва: Наука, 1987.
6. Bromley, Yu, V; Tabolina, T. V. »Ethnic Reality and Ethnic Terminology«, 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Zagreb, 24—31. VII. 1988.
7. Denić, Bogdan. »Moderni nacionalizam instrument za demagogije raznih vrsta«. *Sveske*, Sarajevo, VI/1988, br. 22—23, str. 31—37.
8. Dominguez, Virginia R. »The management of otherness«. *Razprave in gradivo*, Ljubljana, 1988, br. 21, str. 161—167.
9. Dufrenne, Mikel. »Psihologija velikih cjelina i problem bazične ličnosti u: *Sociologija*, red. G. Gurvitch. Zagreb: Naprijed 1966. str. 410—425.
10. Elklit, J; Tonsgard, O. »Elements for a structural Theory of Ethnic Segregation and Assimilation«. *European Journal of Political Research*, 12/1984. 89—100.
11. Fromm, Erich. *Čovjek za sebe*. Zagreb: Naprijed, 1977.
12. Goati, Vladimir. *Politička sociologija*. Beograd: Mala edicija ideja, 1977.
13. Gonzales, L. N. »Disciplinary Contexts of Ethnicity«, 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Zagreb, 24—31. VII. 1988.
14. Grigulevich, N. I. »Cultural and Ecological Peculiarities of the Russians in Azerbaijan«, 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Zagreb, 24—31. VII. 1988.

15. Guboglo, M. N. »Bilingualism in Alien Ethnic Environment: Problems of study«. *Razprave in gradivo*, Ljubljana, 1988. br. 21. str. 147—151.
16. Hazzard-Gordon, K. »African-American Vernacular Dance: Core Culture and Meaning Operatives«. *Journal of Black Studies*, 5/1985. br. 4, 427—445.
17. Ičević, Dušan. *Kuda ide nacija*. Beograd: 1986.
18. Jackson, Robert H. »Jurisprudence and multi-ethnic states«. *Razprave in gradivo*, Ljubljana, 1988. br. 21. str. 39—48.
19. Klokovska, A. *Masovna kultura*. Novi Sad: Matica srpska, 1985.
20. Mackie, M. »Brinkernhoff M. B. Ethnic Identification: Both Sides of the Border«. *Canadian Ethnic Studies*, XX/1988, 2: 101—113.
21. Marable, Manning. »Reaction: Thoughts on the Political Economy of the New South since the Civil Rights Movement«. *Radical America*, 12/1978, 5: 9—21.
22. Moore, John H. »Ethnos and Ethnic Process on the North American Plains«. *Razprave in gradivo*, Ljubljana, 1988. br. 21. 193—208.
23. Mumford, Lewis. *Mit o mašini*. Beograd: 1975.
24. Muraskin, William. »An Alienated elite: Short Stories in The crisis 1910—1950«. *Journal of Black Studies*, 1/1971, 3: 282—305.
25. Onaindia, Mario. »Religija i politika u Baskiji«. *Sveske*, Sarajevo, VI/1988. br. 22—23: 53—55.
26. Reich, Wilhelm. *Masovna psihologija fašizma*. Beograd: Mala edicija ideja, 1973.
27. *Report on the Situation of the Hungarian Minority in Rumania*. Budapest: Hungarian democratic forum, 1988.
28. Rot, Nikola. *Psihologija grupa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988.
29. *SOS Transylvania — A Report from the International Helsinki Federation for Human Rights*, Austria, 1988.
30. Vukas, Branimir. *Etničke manjine i međunarodni odnosi*. Zagreb: Školska knjiga, 1978.
31. Wolf, Eric R. »Ethnicity and nationhood«. *Razprave in gradivo*, Ljubljana, 1988. br. 21: 27—32.

ETHNICITY, NATIONS AND NATIONAL MINORITIES IN THE CONTEMPORARY WORLD

SUMMARY

Social processes connected with national/ethnic questions are one of the features of the second half of the 20th century. There are various ways in which »ethnic turbulence« — as the author calls these processes in their entirety — is manifested. These include such phenomena as renewed national/ethnic demands, the activation of national minorities in the struggle to preserve their identity, ethnic/national controversies, the recognition of the national question in official state policies, the formation of new nations, greater influence of ideologies with a national/ethnic programme etc. In order to answer why national/ethnic principles and social orientations have been put forward or (once again) stressed, the author attempts to synthesise certain elements which on a global level provide a possible explanation for »ethnic turbulence«. These are: the gradual atrophy of universal morality and the alienation of people in contemporary society, the appearance of previously suppressed national/ethnic minorities and nations, long-term socio-economic crisis, greater equality and a stronger sense of self-awareness among previously suppressed national/ethnic minorities and nations, the wave of liberalisation in socialist countries, mass culture.